

BAZI DİNİ KONULARIN YORUMLANMASINDA BATINİLERLE GAZALİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd.Doç.Dr. Vahdettin BAŞCI

1- Kavram Olarak Batınlık :

Batınlık, her zahirin bir batını olduğunu ve Kur'ân'ın ancak te'vil ile anlaşılabilceğini iddia eden fırkalara verilen isimdir. Bu fırka Kur'ân ve hadislerin zahiri anlamlarından başka batını anlamlarının da bulunduğunu iddia eder. Batınilere göre, dış anlam, meyvenin atılan kabuğu gibi önemsizdir, iç anlam ise, asıl amaç olan öz, meyvenin içi gibidir. Bu iç anlam bir imamın öğretmesi sayesinde meydana çıkar. Kur'ân'ın batını anlamı ve din ahkâmı, hatadan münezze ve yanlış yapmayan masum bir imamdan öğrenilmelidir¹.

Bu fırka ikinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. En tanınmış batını Hasan Sabbah'tır. Onun kurduğu Batıniye teşkilatına ad-Davet al-Cedide denir. Bunlar akıl ve düşünceye önem vermemişlerdir. Onlara göre, akıl ve mantık insanları çokluğa götürür. Çünkü herkesde akıl vardır, fakat her fert diğerinden farklı düşünür, bu sebeple de çeşitli fırkalar ve görüşler doğmuştur. Her fırka kendi görüşünün doğruluğunu iddia eder. Böylece akla güvenme yüzünden insanlar arasında çelişme eksik olmaz. Batıniler duyularla kazanılan bilgilere de güven duymazlar. Onlar septikler gibi duyuların insanı yanıltabileceği inancındadırlar. Duyulara güvenmek doğru değildir. Batıniler birliği veya doğruyu hiç günah işlemeyen bir masum imama

¹ Gazalî, Batınlığın içyüzü, çev. Avni İlhan, Ankara, 1993, s. 10, 23; Gazalî, Kitab Kavasım Al-Batıniya (Batınilerin Belini Kıran Delilleri), çev. Prof.Ahmet Ateş, Ankara Üniv. İlähiyat Fak. Dergisi, C. III, sayı : 1-2, Ankara, 1954, s. 23; Prof.Dr. İ.Ağah Çubukçu, İbahilik ve Batınlık, Ankara Üniv. İlähiyat Fak. Dergisi, C. XVIII, Ankara, 1970, s. 68; Henry Corbin, İslâm Felsefesi Tarihi, çev. Prof.Dr. Hüseyin Hatemi, İst., 1986, s. 24.

bağlanmakla elde edebileceklerine inanmışlardır.

Batınilerin görüşlerini tahlil eden Gazalî'ye göre de, batıniler şu görüşleri savunur : Hak birlik iledir. Batıl ise çokluk iledir. Fikir ve düşünce yolu çokluğa götürür. Talim yolu ise birliğe götürür. O halde Hakk'ın talim yoluyla olması gerekir².

Bu ifadeleri öncüllerıyla söyleyecek olursak;

Birinci öncül, Hak, birlik ile vasıflanır.

İkinci öncül, Ehl-i Talimin yolu da birlik ile vasıflanır.

O halde Ehl-i Talimin yolu Hak'tır, sonucunu çıkarabiliriz.

2- Batınilerin Kur'an-ı Tevil ve Gazalî'nin Karşı Çıkışları :

Batıniler, halkı Kur'an ve sünnetten uzaklaştırmak için teville başvurmuş-lardır. Kur'an'ın istilahlarını gerçek anlamlarının dışında kullanma yolunu tercih ederek, bu ifadelerin Ehl-i Beyt'e bağlılık ve sevgiyi anlattığını söylemeğe gayret etmişlerdir. Yine Kur'an ve sünnette geçen her ifadede teville başvurmuşlardır. Haşr, ibadet, mucize gibi kavramlarla gök, yıldız, gezegen, madde, hayvan ve sayıları da çeşitli tevil yoluna gitmişlerdir³.

Zira batınilere göre, gerçeğin müstakil olarak akıl yürütme ve akılların hüküm vermesi ile bilinmesi batıldır. O halde zorunlu olarak başkasından öğrenme vacip olur. Öğretenin ise hatadan masum olması gerekir⁴.

Batınilere göre masum imam, dinî ve dünyevî liderdir. Hz. Peygamberin halifesi, vekilidir. Peygamberlerden sonra ilk imam Ali'dir. Onun çocuklarından on iki imam gelmiş, son imam kaybolmuştur. İmamı tanı mertebesine çıkarırlar olduğu gibi onu sadece diğer sahabilerden üstün, halifelğe daha layık görenlerde vardır. Onlara

² Gazalî, "El-Kıstas'ül Müstakim". Mecmu'atü Resâil'i-İmam el-Gazalî, Beyrut, 1986, III, s. 37. Prof.Dr. İ.Ağah Çubukçu, Mezhepler, Ahlâk ve İslâm Felsefesi ile İlgili Makaleler, Ankara, 1967, s. 53; Prof.Dr. Neşet Çağatay, Prof.Dr. İ.Ağah Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, Ankara, 1976, s. 96.

³ Gazalî, Batınlığın İcyüzü, s. 35.

⁴ Gazalî, Batınlığın İcyüzü, s. 45.

göre imamlar mukaddestirler. Arzın rüknü, Allah'ın yeryüzündeki vekilleridir. İmamlık dinin esası, müslümanların düzeni, dünyanın dirliği, müminin şerefidir. İmamın veliliğine inanmak, dinin temelidir. Yine görüşlerine göre velâyeti kabul etmeden dinin öteki esasları tamamlanmaz. İmamları sevmek iman, onlara buğzetmek küfürdür. Her devirde bir imam bulunacaktır. Hz. Peygamber ahirete göçerken bütün ilmini Hz. Ali'ye bırakmış, o da çocuklarına bırakmış böylece ilim on iki imama intikal etmiştir.

Batınilere göre, imamların Allah ile ruhsal bağlantıları vardır. İman bilgisini öteki müctehidler gibi gözlem ve istidlâl yoluyla almaz; ya peygamberden, ya kendinden önceki imamdan veya ilham yoluyla alır. Delil olmak bakımından peygamberin sözüyle imamın sözü arasında bir fark yoktur. Çünkü her ikisi de Allah'dan alıp duyurmakta, Allah'ın hükümlerini açıklamaktadır. Müslümanların imamın sözüne uymaları vaciptir. İmamı reddetmek, Allah'ı reddetmek demektir ki şirke yakındır. İmam dinin tatbikçisidir.

Peygamber ve imam, ancak halkın yararına olanı emreder. Peygamberlerin ve imamın kalbine Allah'ın iradesine aykırı ümmetin yararına zıt bir şey gelmez. Allah, bazı işlerin tayinini peygamberlerin ve imamın oyuna bırakır. Hükümlerin açıklanmasını fetvayı, Kur'an ayetlerinin tefsir ve tevilini de onlara bırakmıştır. Onlar uygun görürlerse açıklarlar, uygun görmezlerse susarlar. İmam, bir olayda şeriata zahiriyle amel edebileceği gibi, zahiri terk edip kendi re'iyine göre de hükmedebilir.

İmamın gerek küçük, gerek büyük günah işlemekten hata etmekten korunmuş olması ayrılmaz vasfıdır. Kur'an'ın gerçek tefsirini yalnız imamlar bilirler, yalnız onlardan gelen tefsir rivayetleri makbuldür. Zira, bütün peygamberlerin ilmi Ali'de ve ondan sonra gelen imamlarda toplanmıştır⁵.

⁵ Henry Corbin, İslâm Felsefesi Tarihi, s. 58, 105; Prof.Dr. Süleyman H. Bolay, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, İst., 1981, s. 46; Prof.Dr. Süleyman Ateş, İmamîyye Şia'sının Tefsir Anlayışı, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, cilt, XX, Ankara, 1975, s. 147 vd.

Gazali'nin yaşadığı döneme gelince, onun çağı fırkaların çoğaldığı, fikirlerin değiştiği bilgi elde etmek için kullanılan metotların arttığı, her fırkanın başkalarının metotlarını çürüttüğü nisbette kendi metot ve araştırma tarzının üstün gelmesiyle öğündüğü bir çağdır. Bu durum bizzat gerçeği arayanları, hür fikir sahiplerini zor engeller atlamağa, her fırkanın akidesini incelemek, her mezhebin sırnını açıklamak için çetin zorluklara sevketmeye kâfi idi. Şiddetli çekişmeler arasından gerçeği bulma isteği Gazali'yi de böylece bu fikir çatışmasına katılmağa sürükledi⁶.

İlmi tefsir anlayışını sistemleştiren Gazali'nin "İhya'u Ulumi'd-Din" ve "Cevahirul-Kur'ân" adlı eserleri bu konuyu ihtiva etmektedir.

Gazali her ne kadar Kur'ân'ın tefsiri hakkında müstakil bir eser yazmamışsa da türlü münasebetler dolayısıyla kitap ve risalelerinde tefsir konusuna temas etmiş, bu konuda yeni fikirler ileri sürmüştür⁷. O Hakkı aramanın hür ve bağımsız düşünceden geçtiğine işaret eder.

Kur'ân'ın tevili konusuna gelince, Kur'ân dinî, siyasi ve içtimai şartlar altında birbirinden ayrı olarak ortaya çıkan ve gelişmesini tamamlayan fırkaların dayandığı zengin ve geniş bir kaynak olmuştur. Bu şartlara uyulması dolayısıyla islâm dinini anlayış ve günlük hayata uygulama şekli de değişik olmuştur.

Her fırka iddiasına Kur'ân'dan delil getiriyor ve ona istinat ediyordu. Kur'ân ona uygun olunca zahiri manasını delil göstermek kafi geliyor, fakat delil iddiayı tam destekler görülmeyince teville sapılıyordu. Bazan tevil zahiri manaya yakın oluyordu. Bazan da yakın olmuyor, Kur'ân'a taşıyamayacağı manalar yükleniyordu. Tevilin kendi fikirlerini teyit etmediğini gören bazı fırkalar Kur'ân'ın ifadelerinin sembol ve işaret olup dış manalarının arkasında gizli başka manaların bulunduğunu iddiaya kadar gitmişlerdi. Böylece,

⁶ Gazali, "el-Munkızu mine'd-Dalâl", Mecmu'atü Resâilil-İmâm el-Gazali, Beyrut 1988, VII, s. 48 vd. Prof. Muhammed B. Tavit Et-Tancı, Gazali'ye Göre Kur'ân'ın Tefsiri, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, C. VI, sayı : I-IV, Ankara, 1959, s. 12.

⁷ Prof. Muhammed B. Tavit Et-Tancı, Gazali'ye Göre Kur'ân'ın Tefsiri, s. 16.

Kur'ân'ın lâfızlarının gösterdiği, çoğunluğun ve halkın müştereken anlayacakları bir açık manası ve bir de hususi kimselerin anlayacağı bir iç manası olduğunu ortaya atmışlardır⁸.

Gazali'nin yaşadığı beşinci hicri asırda İslâm fırkalarının fikri canlılığı son hadde varmıştır.

Onun "Kanunut-Tevil" adındaki eserini yazmağa sevkeden sebeplerin biri de bu olsa gerektir. Bu eser dini nasları tevil etmek için değerli fikirler taşımaktadır.

Çeşitli tarzlarda tavsiye ettiği eski bilgilerin hepsinden sıyrılma ve fikir hürriyeti Gazali'nin düşünce metoduna büyük etkisi olmuştur, denilebilir.

Gazali önceki fikirlerinden sıyrıldıktan sonra İslâm fırkalarını, onların görüşlerini ve tuttıkları yolları incelemeye başlayarak her fırkanın görüşünde bir gerçek payının bulunup bulunmadığını araştırmıştır.

Gazali, batınilerin akıl yürütmeyi batıl saymalarına itiraz ederek şöyle demektedir: "Hasmınızın akıl yürütmesi hakkında aklın tasdikini inkâr edip onun tekzibini tercih ediyorsunuz, ancak gerçeği ne ile biliyorsunuz? Onunla batıl arasını ne ile ayırt ediyorsunuz? Aklın zorunluluğu ile mi? Bunu iddia edecek açık bir deliliniz yoktur. Aklın belli esaslara göre hareketi ile mi? Bu takdirde yine akıl yürütmeye dönmeye mecbur kalıyorsunuz. Öyleyse hasmınızın akıl yürütmesini tekzibden sonra tasdik ediyor ve böylece sözünüz tenakuz teşkil ediyor. Eğer biz, bunu masum imamdan alıyoruz, dersanız o zaman şöyle cevap veririz : Onun doğruluğunu ne ile biliyorsunuz? Eğer o, masumdur, dersanız, şöyle deriz : Onun ismetini ne ile biliyorsunuz? Eğer aklın zorunluluğu ile dersanız, o zamanda inancınızın tersini söylüyorsunuz"⁹.

⁸ Prof. Muhammed B. Tavit Et-Tancî, Gazali'ye Göre Kur'ân'ın Tefsiri, Diyanet Dergisi, Ank., 1962, s. 9.

⁹ Gazali, Bannillâhî İcâyüzü, s. 69

Aslında Gazalî de, Kur'ân'ın zahir anlamı altında batını bir takım anlamların mevcut olduğunu kabul etmektedir. Gazalî'ye göre Kur'ân'ın dış anlamları altında iç anlamları vardır. Bu iç anlamları Gazalî de kabukla öze benzetir. İnsanlar yalnız duyular âlemini görebilirler. Duyular âlemi öz olan melekût âleminin kabuğu durumundadır. Bu dış âlemi geçemiyen kimse, narın sadece kabuğunu insanın da sadece derisini görmüştür. İçeriye nüfuz edemez¹⁰.

Batınilerin tevilde Gazalî'den farkı onların belli bir siyasi zihniyet doğrultusunda dini ortadan kaldırmak amacını gütmeleridir. Batıniler Kur'ân'ın zahir ve batın manası olduğunu söylerler. Onlara göre, Allah Kur'ân'ın zahirini tevhid, nübüvvet ve risalete çağırmaya; batınını da imamet, velâyet ve buna bağlı şeylere has kılmıştır. Batınilere göre aynı ayetin birbirine zıd çeşitli tevilleri olabilir. Bir ayetin başı bir şey, sonu da başka bir şey hakkında inmiş olabilir. Kur'ân'ın her devre mahsus manası vardır. Zamanın değişmesiyle Kur'ân'ın anlamı değişebilir¹¹.

Gazalî surelerin başındaki harfler gibi mücmel ve müteşabih sözler üzerinde durarak Batınilere karşı çıkmaktadır. Bu sözlerin akılla anlaşılması mümkün değildir. Dille, ıstılah ile bilinebilir. İstılah da halk arasında hece harfleri şeklinde geçmez. Şüphesiz يسن ، هم ، عسق ، الر neyi ifade etmektedir? Bunu masum imam da bilmez, anlamaz. Bu ancak eğer bununla neyin murad edildiğini peygamberlerin diliyle Allah açıklarsa öyle anlaşılır¹².

Kıyametin ne zaman kopacağı meselesine gelince, bunu Allah bildirmemiştir. Allah buyuruyor ki: "Kıyametin ilmi şüphesiz ki Allah'ın katındadır..." (Lokman/34). Gerekli olan ancak kıyametin aslını tasdik etmektir. Onun vaktini bilmek vacip değildir. Aksine halkın maslahatı, menfaati onun ne zaman kopacağına onlardan gizlenmesindedir. Bundan dolayı o, insanlardan gizlenmiştir. Allah'ın

¹⁰ Gazalî, Cevahirul Kur'ân, Beyrut, 1981, s. 18 vd. Prof.Dr. Süleyman Ateş, İşari Tefsir Okulu, Ank., 1974, s. 111.

¹¹ Prof. Dr. Süleyman Ateş, İmamîyye Şia'sının Tefsir Anlayışı adlı makale, s. 159.

¹² Gazalî, Batınlığın İçyüzü, s. 71.

ve peygamberin söylemediği bu sözü masum imam nereden bilecek? Onun vaktini tayin etmeye ne aklın zarureti ne de bu konuda akıl yürütmenin gücü yeter¹³.

Batınilere göre insanlar sırf kendi akılları ve düşünceleri ile hareket ederlerse daima ayrı ayrı kanaatlere varırlar, yani çokluğa, yanlışla düşerler. Halbuki onlar masum imamın öğretmesine başvurmuş olsalardı, bu çokluk ve yanlış ortadan kalkar yerini birliğe yani doğruya bırakmış olurdu. Bundan da öğretmenin zorunlu olduğu kendiliğinden meydana çıkmaktadır.

Gazali'nin batınilerin bu iddialarına cevabı şudur : "Masum imam yol gösterebilir, akıl ise gerçeği idrak eder". Gazali'ye göre, birçok kimseler bu delilleri kabul etmekle beraber, uyandırdıkları şüphe ve tereddütlerden kendilerini kurtaramıyorlar, iman ve itikada att birçok meselelerde büyük sıkıntı ve ızdıraplara düşüyorlardı.

Gazali'nin hayatının sonlarında yazdığı ve bir nevi otobiyografi olan "al-Munkız min ad-Dalal" ı ancak bu fikir atmosferi içinde anlamak doğru olabilir. Bu eser baştan başa kendisinin bu dini şüphelerden kurtulmak için sarfettiği gayretlerle doludur¹⁴.

Gazali, Batınilere karşı şiddetli bir mücadeleye girişti. Batınlığın tehlikelerini görerek bazı eserler yazarak onların tezlerini birer birer çürütme çabasında bulundu. İlk olarak "al-Kitab al-Mustazhiri fi bayan fazaih al-Batıniya" adını verdiği eseri yazdı. Bundan başka "Al-Kıstas al-Mustakim", "Al Mustasfa Min ilmi-usul", "Faysal at Tefrika Beyn al-İslâm Va'z-Zandaka", "Huccat al Hakk" gibi eserlerinde batınlığa temas etmiş, özellikle Hasan Sabbah'ın batını delillerini ele alarak incelemiş ve yanlışlarını göstermiştir.

3- Gazali'nin İlmî Kişiliğini kazanmasında Batınlığın Bir Rolü Var mıdır ?

Gazali İslâm düşüncesinin başta kelâm, felsefe, tasavvuf, hukuk¹⁵, mantık gibi birçok alanlarında eserler veren bir

¹³ Gazali, Batınlığın İcyüzü, s. 72.

¹⁴ Gazali, Kitab Kavasun Al-Batıniya, s. 26, 45.

¹⁵ William Lane Craig, The Cosmological Argument From Plato to Leibniz, London,

düşünürüdür. Çok sayıda eserleri ve farklı fikirleri vardır.

Gazali'nin eserlerindeki bu farklı fikirler konusuna gelince; onun fikirlerindeki ihtilaf ve farklılıkların mevcudiyetini farklı kültürlerle olan ilişkisinde aramak daha doğru olur, kanaatindeyiz. Yoksa Gazali'nin fikirlerini batıniler veya başka bir fırkanın etkisinde geliştirdiğini ileri sürmek noksan ve hatalı olabilir. Böyle bir fikri kabul etmek demek Gazali'nin okuduklarını hazmedememiş ve onlara tam anlamıyla nüfuz edememiş olduğu anlamına gelir.

Gazali'yi anlamak isteyen kimse onun bir konu hakkındaki fikirlerini çeşitli eserlerinden takip etmesi gerekir. Özellikle Gazali'nin her kitabında hitap ettiği kimselerin kültür derecelerine dikkat etmelidir. Birçoklarının düştüğü hata onun fikirlerini tesbit ederken tek kitabına dayanıp onları her durumda uygulamaktan doğmuştur¹⁶.

Ehl-i sünnetten bazıları Gazali'nin bu husustaki aşırı gayretini hoş karşılamamıştır. Bu gayreti Batınlılığın lehine bir çalışma olarak değerlendirmiştir. Bu görüş sahiplerine göre, eğer Gazali onların problemlerini araştırıp tahlil etmeseydi bu mezhep bu kadar gelişmemiş olacaktı¹⁷.

Gazali ise bu konuya şöyle cevap vermektedir : "Onların şüphelerini imkân nisbetinde açıkladım. Sonra fikirlerinin bozukluklarını gösterdim. Fikirlerinin ne köklü bir temeli, ne de sözlerinin esaslı bir değeri vardır".

Masum imam fikrinin tutarsızlığını da ortaya koyan Gazali, "El-Kıstas" kitabında ilimlerin ölçülerini ve bu ölçüleri iyi kavramış olan kimselerin bir masum imama muhtaç olmadığına işaret eder.

1980, s. 98 vd.

¹⁶ Prof. Muhammed B. Tavit Et-Tancl, Gazali'ye Göre Kur'an'ın Tefsiri, s. 14.

¹⁷ Gazali, "el-Munkızu mine'd-Dalâl", s. 49.